

TOPHANE LÜLECİLİĞİ

Yazan: *Hüseyin KOCABAŞ*

Tütünün memleketimizdeki yayılması, bu nesnenin ilk zamanlarda lüle ve pipolarla içilmesi Türkün tükenmez el sanatlarına bir yenisini ilâve ederek Çini ve Çömlek san'atı yanında birde Lüleçilik meydana geldi. Gerçi ilk Lülenin ne zaman yapıldığını bilemiyoruz. En eski Lülelerin beyaz bir kilden sübek tarzında etrafları yazılı olarak imâl edildiklerini bize ulaşan örneklerden anlamakdayız. Maalesef bu nümuneler toprak altından bulunduğu için hemen hepsi harap ve kırık bir halde ele geçmekte, ne tam şekli, ne de nasıl kullanıldıklarını bilememekdeyiz.

Esasen konumuzda tamamen çubuk lüleleri ile yine bu atölyelerde yapılmış ve TOPHANE işi diye adlanan FİN-CAN, HOKKA, BARDAK ve saire gibi Toprak avânidir. En eskilerinin Onsekizinci yüz yılın sonlarına doğru yapıldığını, yine en güzel örneklerini de on dokuzuncu asrın sonlarına doğru verdiğini üzerlerine vurulan mühür ve imzalarından, tarihlerden öğrenmekdeyiz.

Lüleci Çamuru tâbir edilen süzül-müş ve dinlendirilmiş bir çamurdan El ile Tornada imâl edilerek üzerleri kendi renginde bir astarla sıvanarak, üzerleri kalem işi ile nakışlanmış ve möhürlenmiş olarak fırınlanır. Fırından sonra tekrar astarlanarak elde Çuha parçaları ile ovularak parlatılır ve altun varaklarla bezerek tekrar altun yaldızın pişeceği kadar az hararetle bir furunlamadan sonra tekrar çuhalarla ovularak yorucu bir emekle hazırlanan bu eserler bilâhara

ARASTA'nın satış dolabının raflarında satışa arzedilmiştir.

İstanbul'da Tophane'de bu gün dahi kendi ismiyle yâdedilen LÜLECİ HENDEK ARASTA sokağında bir zamanlar altmış atölye varmış. Mahallinde yaptığım soruşturmada en son tezgâhın 1928'de kapandığını ve burada işleyen son ustalardan ancak iki kişinin hayatta bulunduğunu öğrendim. Bunlardan Topal Ahmet ustanın Mersin'de yerleştiğini, Ömer Güç Ustanın ise Zeytinburunda Nargile Ateşliği - Lûlesi - imâl ederek geçindiğini söylemeleri üzerine Ömer ustayı arayıp buldum.

Edirneli Lüleci Süleyman Ustanın yeğeni olduğunu ve kendisine intikal eden imâlathanede bir kaç sene yalnız Nargile ateşliği imâl ettiğini, satışın tamamıyla durması neticesi 1928'de son imalathaneyi de kapayarak bu işin Lüleci Hendek Arasta sokağında yalnız ismini bırakarak ölen sanatlarımız arasına bunun da katıldığını öğrendik.

Kendisine bu işin yeniden canlandırılıp yaşatılmasının kabil olup olmadığını sordum. Bazı yerli malzemeyi o günkü adıyla bulamadığını bu yerli maddelerin ortadan kaybolduğunu bilhassa Gülbahar diye isimlenen VAN'dan getirtilen bu kırmızı toprağın Astarlama işinde kullanıldığını şimdi bu maddeyi bilen bile kalmadığını, bu maddeyi bulabilmek için Van'a gitmeği düşündüğünü, Çamuru ise OK meydanında bulunduğunu şimdi ise orasının Askerî mıntıka olmasından girişemediğini anlattı.

Bu gün Türk San'at eseri Koleksiyonu yapanların ısrarla aradıkları Tophane mâmulleri yalnız burada değil, yurdun muhtelif yerlerinde aynı zarafette yapılmış bilhassa ismini şehrine alem etmiş LÜLE BURGAZ'da da bu çeşit âvâninin yapıldığını eski meraklılar söylemekte, bol yaldızlı yayvan su taslarının bir kısmı bura işi imiş.

Bu mâmulât yalnız kırmızı parlak astarlı yapılmamış, bir kısım da Grisiyah renkte boyanır. Üzerleri gümüş tellerle kakma olarak süslenirdi. Ömer Güçün ifadesine göre bu Gri siyahlık esere bilâhara saman dumanı ile verilmiş.

Eserlerin üzerlerindeki imzaları tetkik ederken bazılarında iki mühür bulunduğunu ve Hakkâk Dâna ۵۱ imzası nazarı dikkatimi çekti. Bunun hikmetini de kendisinden bir hayli bilgi edindiğim Bedestanda Antikacı Halit Uygan söyledi. Yazı ve desenlerin kalıplarını hazırlayan meşhur Hakkâk Dâna Efendi kendi imzasının da vurulmasını istediğinden bu ikinci mühür vurulmuş. Mütareke senelerinde Lüleci Hüsnü Efendi hem eski Yazı ve hem de Fransızca yazılı çift isimli mühür kullanmış. Halen elimizde bu çeşit damgalı eserler mevcuttur. Yine mütareke yılları içinde Hüsnü ve Aşkı Efendiler Arastanın haricinde Galata Kulesi dibindeki dükkânlarda sergiler açarak satış yapmışlar.

Elimizdeki eserlerden bu üstatların bir kısmını tanıyabiliyoruz. Yazımın sonuna bu isimleri ekliyorum.

Nakış ve yazılara gelince LÜLE ve sair Avâninin bazıları tâlık bir hatla Beyit ve ithaflar yazılır. Araları Tuğralarla süslenir. Çiçek ve gül nakışları bol altun veya gümüş yaldızla yaldızlanırdı. Hattâ bazı İran için alınan siparişlere elinde kılıç tutan arslan damgası da vurulduğu olurdu. Bazı tezyinat arasına eski gümüş kurşunların üzerindeki tugranın ters olarak basıldığı da olurdu. Bu eserlerin Mineli olarak renkli işlenmişleri de nadir olarak görülmüştür.

Eserlerin üzerindeki yazılardan örnekler.

LÜLE: KÂZİM ۱۳۲۳ —Sad hezarân âferin ma'mul iden üstadına
LÜLE: Kâzım Ruşen—Dehri hale itmez

330 gelen lûlede - Çek
330 Efendi safâi dûhanla—

—Dâna—

Bardak: Alaca hamamda - lûleci Hamdi
Efendi numra 56—

Fincan: Kâzım Hüsnü—Sana lûtf ile afi-
1323 yet olsun yadigârım sana itmemek
günülden zemun yadigârım.

Necip

Hüsnü

Babalık

Musa

Edirneli Süleyman

Pertev

İffetî

Dede İstanbul DEDE 1302

Hasan İstanbul Hasan 1258

Mustafa Abbas Baba

Musa Kâzım

Âşkî

Yukarıda verdiğim isimler bu işde isim yapmış ustaların ancak bir kısmıdır. Aranırsa daha bir çok isim ve imzaya rastlanabilir.

Topkapı sarayı Müzesinde Beykoz camları ve eseri İstanbul porselenleri Seksiyonunda zengin bir Tophane mâmulleri koleksiyonu vardır.

İstanbul Belediye Müzesinde de bu eserlerden olmakla beraber bu san'ata ait bazı Mühür ve aletler vardır. Bunları Ömer usta vermiş.

Ankara etnoğrafya müzesinde de güzel ve nadir parçalar mevcuttur.

Kendi hususî koleksiyonumda oldukça Tophane işi vardır. Yazımda bahsettiğim yazılar ile Resim ve imzaların tamamı koleksiyonumda eserlerden alınmıştır.